

Edward Formicki

Pojęcia wartości pracy a religijność

Studia Theologica Varsaviensia 19/2, 79-90

1981

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

EDWARD FORMICKI

POJĘCIA WARTOŚCI PRACY A RELIGIJNOŚĆ¹

Treść: Wprowadzenie; I. Metoda; II. Hipotezy i klasyfikacja pojęć; III. Uwarunkowania wartości; IV. Dyskusja wyników.

WPROWADZENIE

Sformułowanie: Pojęcia wartości pracy a religijność — zakłada rozróżnienie religijności tj. stosunku człowieka do Boga, od elementów etosu społecznego tj. stosunku człowieka do innych ludzi oraz jego stosunku do świata materialnego. Idąc dalej założono, że te wymiary życia ludzkiego kształtują się w pewnym stopniu zależnie od siebie, a w pewnym stopniu od siebie niezależnie. Założenie to usprawiedliwia stosowanie analitycznych statystycznych metod do badania stosunku jaki zachodzi między religijnością a wymiarem życia gospodarczego, a również i społecznego, jakim jest praca.

Problem ten podjął w socjologii na płaszczyźnie historycznej Max Weber (1864—1920).² W oparciu o metodę historyczną wykazał on zależność pomiędzy określonym stosunkiem do Boga a życiem społecznym i gospodarczym. Udowodnił mianowicie istnienie związku między praktyką różnych odłamów chrześcijaństwa a rozwojem życia gospodarczego i społecznego w Europie, a zwłaszcza współczesnego kapitalizmu.

Na początku lat sześćdziesiątych to samo założenie, ale przy zastosowaniu ankietowych, ilościowych metod współczesnej socjologii przyjął G. Lenski zwłaszcza w dziele pt. *Religious Factor*.³ Badał on zaangażowanie w pracę, w życie gospodar-

¹ Na podstawie pracy doktorskiej pt. „Struktura pojęć wartości pracy a religijność” obronionej na ATK w Warszawie w roku 1978. Promotor: prof. dr A. Święcicki. Recenzenci: ks. doc. dr hab. H. Juroś, doc. dr hab. Cz. Czapów (UW).

² Por. m. in.: prace M. Webera opublikowane w zbiorze *Gesammelte Aufsätze zur Religionssoziologie*, Tübingen 1920—21, a wśród nich szczególnie rozprawę pt. *Die protestantische Ethik und der „Geist“ des Kapitalismus*.

³ G. Lenski, *The Religious Factor, A Sociological Study of Re-*

cze oraz zaangażowanie w strukturę życia społecznego, zwłaszcza rodzinnego ludności Stanów Zjednoczonych przynależnej do różnych wyznań, zwłaszcza katolików, protestantów i żydów. Od kilkunastu lat ten kierunek badań kontynuują William Fox, Jackson, Schumann, Weller i wielu innych badaczy amerykańskich.

Idąc po tej linii dokonano własnego ujęcia i badano zależność między poziomem religijności młodzieży katolickiej a treścią pojęć wartości pracy, jako wyrazem jej uczestniczenia w życiu społecznym i gospodarczym.

I. METODA

Badania przeprowadzono w 1970 roku w Warszawie, Krakowie, Wrocławiu i Bydgoszczy. Objęto nimi przychodzącą na katechizację lub inne spotkania duszpasterskie młodzież kończącą szkołę podstawową, maturzystów szkół ogólnokształcących i technicznych oraz studentów szkół wyższych. Próbę w ilości 320 osób wylosowano metodą warstwową w parafiach, po jednej w każdym z czterech wymienionych miast. W każdej parafii wylosowano po 8 grup katechetycznych — po dwie na każdym z czterech wymienionych poziomów wykształcenia. Badania przeprowadzono metodą audytoryjną przy pomocy ankiety wśród wszystkich uczestników spotkania wylosowanej grupy, którzy przyszli na spotkanie przewidziane rozkładem zajęć. Uczestnicy wypełnili 614 ankiet, z których odlosowano 294 by uzyskać zaplanowaną liczbę 320, po 80 ankiet w każdej kategorii badanych.

Ankieta obok danych osobistych oraz pytań pozwalających określić poziom religijności, zawierała główne, pytanie otwarte, które brzmiało: „Prawie wszyscy ludzie dorośli pracują. Prawdopodobnie Ty również będziesz pracował(a) zawodowo. Jak sądzisz, dlaczego?”

Wybór młodzieży klas ósmych, maturzystów i studentów nie był przypadkowy. Są to ważne etapy w życiu młodzieży, które w związku z wyborem kierunku dalszej nauki, zawodu czy miejsca pracy mogą powodować większe zainteresowanie się wartością pracy w ogóle. Badania nie obejmują więc osób mających już własne doświadczenia w pracy zawodowej.

Wszyscy badani charakteryzują się określonym stosunkiem do wiary, wyrażającym się w uczestczeniu na katechezę. Mi-

mo to badana młodzież jest pod względem religijnym wyraźnie zróżnicowana. Stąd wyniki badań można ująć od strony bardziej praktycznej, powiązanej z duszpasterstwem i wykazać zależności istniejące między pełniejszą akceptacją przekazywanych w trakcie nauczania kościelnego elementów religii a rozszerzaniem się i pogłębianiem lub odwrotnie zawężeniem i spłycceniem pojęć dotyczących wartości pracy zawodowej, jakimi posługuje się młodzież.

II. HIPOTEZY I KLASYFIKACJA POJEĆ

Dalsze rozważania podporządkowano weryfikacji dwóch hipotez a mianowicie:

- Z większą religijnością łączy się częstsze pojawianie się pojęć wartości pracy wychodzących poza zakres własnej aktywności a świadczących o chęci przekształcania przyrody, wespół z grupą społeczną i kierowanie się pozytywną oceną rozwoju kultury a zwłaszcza życia gospodarczego.
- Z większą religijnością łączy się częstsze dostrzeganie znaczenia pracy dla rozwoju osoby ludzkiej i jej stosunków społecznych w porównaniu z postawą bardziej indywidualistyczną powiązaną z dobrobytem własnej rodziny.

Dla sprawdzenia powyższych hipotez niezbędne było przyjęcie klasyfikacji i skal ujmujących pojęcia wartości pracy, które zostały uwidocznione w bardzo zróżnicowanych wypowiedziach młodzieży na przytoczone poprzednio pytanie. W znanej mi literaturze przedmiotu stosowany jest najczęściej podział uwzględniający tylko instrumentalną i autoteliczną wartość pracy.⁴ Dla analizy opisywanych przez młodzież pojęć wartości pracy i dla przedstawienia ich struktury, taki podział jest zbyt redukujący, a więc nie wystarczający. Stąd konieczność wypracowania szczegółowej klasyfikacji. Posłuży-

⁴ Por. m. in.: B. Morawski, *Czynniki warunkujące postawy wobec pracy w świetle wybranych badań*, „Studia Socjologiczne” 1977 nr 1, s. 187; H. Najduchowska, *Preferencje wartości dotyczących przyszłej pracy*, „Studia Socjologiczne” 1975 nr 2; D. Dobrowolska, *Studia nad znaczeniem pracy dla człowieka*, Wrocław 1974; *Człowiek i jego praca*, Praca zbiorowa, Warszawa 1971; G. Pomian, M. Strzeszewski, *Postawy wobec pracy i zakładu pracy*, Warszawa 1969; W. Piwowarski, *Religijność a postawy wobec pracy*, „Życie i myśl” 1975 nr 12; K. Bujak, *Postawy młodzieży szkolnej wobec pracy jako wartości społecznej*, „Studia Socjologiczne” 1977 nr 2.

no się koncepcją A. Świącickiego⁵, dotyczącą podziału praw i obowiązków w życiu gospodarczym. Za podstawę przyjął on rozróżnienie dwóch rodzajów stosunków w jakich pozostaje

Tabela 1: Schemat klasyfikacji

WARTOŚCI PRACY			
polegające na opanowaniu świata materialnego przez	społeczne		
	dla grupy podstawowej	obiektywne, uznawane przez ogół	wykraczające poza wydaj- ność i jakość pracy
	Kolumna I	Kolumna II	Kolumna III
jednostkę — wartości osobiste Wiersz I	1. Konieczność zdobycia środków do życia	2. Droga poznania świata	3. Element życia psychicznego, rozwój osobowości
grupę — wartości międzyludzkie Wiersz II	4. Zdobycie środków na utrzymanie rodziny	5. Użykanie pozycji, uznania w społeczeń- stwie	5. Możliwość służenia innym ludziom
rozwój kultury ludzkiej — wartości związane z rozwojem Wiersz III	7. Zdobycie dóbr material- nych	8. Obowiązek	9. Droga postępu możliwość tworzenia

⁵ A. Świącicki, *Prawa i obowiązki człowieka w życiu gospodarczym*, w: *W kierunku człowieka*, Warszawa 1971.

człowiek, a mianowicie: relacje międzyosobowe i relacje człowieka do świata materialnego. Relacje te, w dostosowaniu do potrzeb analizy pojęć wartości pracy, ilustruje poziomy i pionowy układ zamieszczonego na tablicy schematu klasyfikacji.

Zgodnie ze schematem, każda odpowiedź na zacytowane we wprowadzeniu otwarte pytanie, była podwójnie klasyfikowana zgodnie z podziałem na kolumny i na wiersze schematu.

Pomiędzy poszczególnymi klasami schematu istnieją zależności. Pojęcia wartości pracy ułożone są tak, że wskazują na rozwój człowieka w ramach jego relacji do świata i do innych ludzi. Wymaga to bliższego wyjaśnienia.

Układ pierwszy oznaczony jest w schemacie wierszami, z których każdy składa się z trzech klas.

Pierwszy — grupuje pojęcia, które wskazują, że praca jest działalnością jednostki (1+2+3). Są to wartości, które otaczają człowieka w ramach bezpośredniego stosunku do otaczającego go świata, charakteryzują one postawy indywidualistyczne, bo zwracają uwagę na to, że praca zapewnia jednostce byt materialny i rozwój osobowości.

Drugi — pojęcia wskazujące na grupowe wartości pracy i jej funkcje zapewniające byt grupom społecznym (4+5+6).

Trzeci — wartości związane z rozwojem kultury zwłaszcza materialnej, czyli majątku, dyscypliny i porządku publicznego oraz rozwoju (7+8+9).

Powyższa kolejność wierszy odpowiada kolejności potrzebnej do zweryfikowania pierwszej hipotezy, tj. przejścia od postawy indywidualistycznej do postawy powiązanej z grupą i do postawy twórczej w ramach społeczeństwa globalnego.

Układ drugi oznaczony jest w schemacie kolejnymi kolumnami, z których każda składa się również z trzech klas.

Pierwsza — grupuje pojęcia, które wskazują na wartość pracy dla grupy podstawowej, głównie rodziny (1+4+7).

Druga — pojęcia wskazujące na obiektywne wartości pracy, uznawane przez ogół społeczeństwa (2+5+8).

Trzecia — wartości, które wykraczają poza wydajność i jakość pracy służąc integracji osobowej jednostki i grup ludzkich (3+6+9).

Powyższa kolejność kolumn odpowiada kolejności potrzebnej do zweryfikowania drugiej wysuniętej we wstępie hipotezy, tj. przejścia od służby rodzinie do służby przez pracę społeczeństwu i ideom personalistycznym.

W obu przypadkach klasyfikacje są zbudowane według kolejności wyrażającej hierarchię wartości, od wartości bardziej szczegółowych do bardziej ogólnych: od mojej działalności do rozwoju kultury ludzkiej oraz od wartości materialnych związanych z rodziną, do obywatelskich i związanych z realizacją wartości ideowych.

III. WYKRYTE UWARUNKOWANIA

Według pierwszej hipotezy znaczenie funkcjonowania w grupie i dla grupy ludzi (II wiersz) a tym więcej troska o rozwój, który służy szerszemu społeczeństwu i przyszłym pokoleniom (III wiersz), oznaczają wyjście poza zakres zainteresowania tylko własną osobą (I wiersz). Słuszność hipotezy sprawdzono obliczając stosunek liczbowy odpowiedzi sklasyfikowanych w kolejnych wierszach schematu osobno dla trzech kategorii badanej młodzieży podzielonej według religijności mierzonej intensywnością praktyk.

Biorąc pod uwagę podane w tabeli ilorazy można sformułować następujące wnioski:

- Iloraz liczby odpowiadających, którzy odwoływali się do wartości międzyludzkich podzielonej przez liczbę tych, którzy odwołali się do wartości osobistych wraz ze wzrostem religijności wyraźnie rośnie: 0,31; 0,52; 0,62. Oznacza to, że im większa gorliwość w spełnianiu praktyk religijnych, tym częstsze powoływanie się na międzyludzkie wartości pracy, takie jak dobro rodziny, pozycja i uznanie w społeczeństwie, służba innym ludziom, w porównaniu z wartościami osobistymi, jednostkowymi, a więc koniecznością do zdobycia środków do życia, zdobywaniem wiedzy, rozwojem własnej osobowości.
- Iloraz analogicznie liczonych wartości związanych z rozwojem podzielonych przez wartości osobiste wraz ze wzrostem religijności młodzieży również wyraźnie wzrasta: 0,21; 0,30; 0,33. Oznacza to, że bardziej żywe uczestniczenie w kulcie religijnym łączy się z takimi postawami wobec pracy, które mają pozytywne znaczenie dla życia społecznego i gospodarczego.
- Natomiast iloraz wartości związanych z rozwojem podzielonych przez wartości międzyludzkie wraz ze wzrostem religijności maleje: 0,66; 0,59; 0,54. Oznacza to, że większa gorliwość religijna sprzyja kształtowaniu takich postaw wobec pracy, które ukonstytuowa-

Tabela 2: Wartości osobiste, wartości międzyludzkie i wartości związane z rozwojem w odpowiedziach podanych przez młodzież w zależności od religijności

WZAJEMNY STOSUNEK WARTOŚCI PRACY W WYPOWIEDZIACH MŁODZIEŻY Liczba osób (Wiersze)	Kategorie religijności		
	nieregularnie praktykujący	regularnie praktykujący	gorliwi
	48	185	87
	Ilości liczby odpowiedzi		
międzyludzkie (II) osobiste (I)	0,31	0,52	0,62
związane z rozwojem kultury (III) osobiste (I)	0,21	0,30	0,33
związane z rozwojem kultury (III) międzyludzkie (II)	0,66	0,59	0,54

ne są społecznie i zorientowane na dobro innych ludzi, a mniej na wartości ogólnej kultury gospodarczej.

Powyższe wnioski dowodzą, że pierwsza hipoteza została potwierdzona częściowo. Nie sprawdza się ona bowiem w wyniku przeciwstawienia tego co stanowi wartość pracy w relacjach międzyludzkich tym wartościom, które są związane z rozwojem gospodarczym, a więc mogą służyć przyszłym pokoleniom.

Biorąc pod uwagę zakres w jakim hipoteza została potwier-

dzona, można stwierdzić, że młodzież odznaczająca się większą religijnością, w porównaniu z młodzieżą niedbałą religijnie, częściej ujawniła pojęcia wartości pracy, które wychodzą poza zakres własnych potrzeb, dotyczą wartości przydatnych dla innych i charakteryzują postawy bardziej twórcze a mniej konsumpcyjne.

Wzrostowi więc aktywności religijnej towarzyszy ograniczenie postaw indywidualistycznych i konsumpcyjnych na korzyść bardziej nastawionych na potrzeby społeczne teraźniejsze i przyszłe.

Tabela 3: Wartości dla grupy podstawowej, wartości obiektywne, wartości wykraczające poza wydajność i jakość pracy w odpowiedziach podanych przez młodzież w zależności od religijności

KATEGORIE RELIGIJNOŚCI	Wzajemny stosunek wartości pracy w odpowiedziach młodzieży (Kolumna)		
	obiektywne (II)	wykraczające poza wydajność i jakość (III)	wykraczające poza wydajność i jakość (III)
	dla grupy podstawowej (I)	dla grupy podstawowej (I)	obiektywne (II)
Liczba osób	ilorazy liczby odpowiedzi		
nieregularnie praktykujący 48	0,41	0,68	1,65
regularnie praktykujący 185	0,52	1,16	2,21
gorliwi 87	0,56	1,24	2,08

Natomiast badani ze wzrostem religijności bardziej interesują się aktualnie żyjącymi niż zabezpieczeniem następnego

pokolenia przez wzrost majątku, dyscypliny pracy, techniki. Wynika to, być może, z dość jednostronnego rozumienia i dostrzeganych następstw rozwoju gospodarczego. Łączą się z nim często tylko elementy ekonomiczne, które nie służą rozwojowi ludzkości, ale budzą nawet wiele niepokojów i obaw.

Hipoteza druga brzmiała: „Z większą religijnością łączy się częstsze dostrzeganie znaczenia pracy dla rozwoju osoby ludzkiej i jej stosunków społecznych w porównaniu z postawą bardziej indywidualistyczną powiązaną z dobrobytem własnej rodziny.” Sprawdzono ją analizując, tak jak poprzednio w wierszach, stosunek liczebności odpowiedzi zarejestrowanych w kolejnych kolumnach schematu.

We wszystkich trzech kolumnach idąc od nieregularnie praktykujących w kierunku gorliwych rosną ilorazy. Potwierdza to ogólnie drugą hipotezę.

- Wzrost ilorazu (II):(I) oznacza, że wyraźnie poziomowi religijności towarzyszy taki system motywacyjny, w którym praca w mniejszym stopniu jest traktowana jako środek zaspokojenia potrzeb rodziny, natomiast wyraźniej dostrzegane są obiektywne potrzeby społeczne, czyli wzrost kwalifikacji, a więc fachowość, docenianie prestiżu oraz obowiązków społecznych.
- Ze wzrostem gorliwości religijnej wzrasta również w systemie motywacyjnym pracy zawodowej ranga tych wartości, które wykraczają poza wydajność i jakość pracy (iloraz (III):(I)), to jest zadowolenia, pomocy innym, postaw twórczych, w porównaniu z koniecznością zapewnienia bytu i przyszłości sobie oraz rodzinie.
- Wzrost ilorazu wartości wykraczających poza wydajność i jakość pracy (III) podzielonych przez wartości obiektywne (II) oznacza, że religijność sprzyja kształtowaniu cech twórczego pracownika, który szuka w pracy zadowolenia, realizacji miłości bliźniego i pola do innowacji. Przy czym cechy te nieco wyraźniej niż gorliwi, ujawniają regularnie praktykujący.

Druga hipoteza została potwierdzona bardziej wszechstronnie i nieco większymi różnicami ilorazów niż pierwsza. Młodzież bardziej religijna w porównaniu z młodzieżą mniej religijną, ujawnia w związku z pracą zawodową, postawy związane mniej z życiem rodzinnym, a bardziej ukierunkowane na rozwój osoby ludzkiej i jej stosunków społecznych.

IV. DYSKUSJA WYNIKÓW

Obie zweryfikowane w badaniu hipotezy mają pewne elementy wspólne. Jak wspomniano przy wyjaśnianiu zastosowanej klasyfikacji przechodzą one od wartości bardziej szczegółowych do bardziej ogólnych. Mają one również elementy wyraźnie odrębne. Jedne i drugie można ukazać analizując cztery krańcowe kategorie schematu uwidocznionego w 1 tabeli a mianowicie:

1. Konieczność zdobycia środków do życia	-----	3. Element życia psychicznego, rozwoju osobowości

7. Zdobycie dóbr mate- rialnych	-----	9. Droga postępu, możliwość tworzenia

Odpowiedzi młodzieży na pytanie: dlaczego ludzie pracują, które sklasyfikowano w wymienionych czterech kategoriach, można w skrócie ująć następująco:

Ludzie pracują:

1. by żyć	3. by być kimś
7. by mieć	9. by ulepszyć świat

Przy weryfikacji obu hipotez zaliczono do najmniej wartościowej postawy wobec pracy odpowiedzi: (I) „by żyć” a do najbardziej wartościowej: (III) „by ulepszyć świat”. Natomiast postawę „by mieć” w weryfikacji pierwszej hipotezy związanej z rozwojem stosunku człowieka do świata materialnego, zaliczono do najbardziej wartościowej (III) kategorii, postawę zaś „by być kimś” do najniższej kategorii (I). Zupełnie odwrotnie przy weryfikacji drugiej hipotezy związanej z rozwojem stosunku człowieka do osoby ludzkiej „by być kimś” zaliczono do najwyższej (III) a „by mieć” do najniższej (I) kategorii. Różnica ta wystarcza, by ukazać, że pierwsza problematyka wiąże się z sygnalizowanym w 2 punkcie ujęciem instrumentalnej motywacji pracy, która ma m. in.

służyć do podporządkowania sobie świata materialnego. Druga zaś z ujęciem autotelicznym, to znaczy z budową poprzez pracę osobowości indywidualnej i społecznej człowieka.

Potwierdzenie obu hipotez w zakresie wspólnego im przejścia od zaspokojenia potrzeb indywidualnych do rozwoju kultury materialnej i osobowej, w miarę przesuwania się od młodzieży o postawach mniej do młodzieży o postawach bardziej religijnych, oznacza, że religia jest dla badanej młodzieży czynnikiem angażującym człowieka w życie gospodarcze, społeczne i rozwój osobowy. Wniosków tych nie można odnosić, bez dodatkowych badań, do młodzieży, która nie utrzymuje związków z Kościołem, jest zupełnie niepraktykująca, a tym bardziej do młodzieży niewierzącej, czy też zaangażowanej w ideologię marksistowską. Można sądzić, że każde zaangażowanie w określone przekonania nie pozostaje bez wpływu na postawy wobec pracy. Każda ideologia domaga się wyjścia poza siebie i uznania wartości, które głosi. Stopień akceptacji tych wartości może być czynnikiem różnicującym postawy wobec pracy. Ustalenie jednak zarówno zakresu jak i kierunku tego wpływu, wymagałoby odrębnych badań, które obejmowałyby również inne, odpowiednio dobrane, kategorie młodzieży.

Wniosków tych nie można też odnosić do osób już pracujących. Postawy badanych zostały ukształtowane przez rodziców, katechezę, szkołę i całe środowisko społeczne, w którym o pracy zawodowej nieraz się słyszy. Nie mają oni własnych większych doświadczeń w tym zakresie. Zetknięcie z rzeczywistością zawsze zmienia obraz, który człowiek tworzy sobie na podstawie przekazu innych osób.

Conception de la valeur du travail et religiosité

Sommaire

La littérature sociologique n'est pas étrangère à l'existence de la relation entre le problème de religiosité et la dimension de la vie économique, comme aussi de la vie sociale, qui consiste dans le travail. Relativement à ce problème a été établi une conception propre et l'on procéda à l'analyse de la dépendance du niveau de religiosité des jeunes catholiques et les conceptions de la valeur du travail, en tant qu'expression de sa participation à la vie sociale et économique.

L'analyse a compris un groupe de jeunes, tiré au sort, ceux notamment qui prenaient part à la catéchèse, comme aussi ceux qui terminaient leurs études à l'école primaire, sans oublier les bacheliers et étudiants — 320 personnes au total. Afin d'aboutir à l'analyse des conceptions ci-dessus, on appliqua une classification basée sur le discernement de deux modes de relations propres à l'homme, c'est-à-dire: la relation interpersonnelle et les relations avec le monde matériel. Les conceptions classifiées de la valeur du travail, présentent le développement de l'homme dans le cadre de ces deux relations. Et, c'est alors que naquit la possibilité de vérifier les deux hypothèses auparavant formulées. Celles-ci se rapportent aux conceptions — connues en littérature — de la motivation instrumentale du travail devant servir, entre autres, à se subordonner le monde matériel et de la motivation autothelique, qui joint le travail à la structure d'une personnalité individuelle et sociale de l'homme.

La confirmation de ces deux hypothèses dans le domaine de leur commune transition, partant de l'apaisement des besoins individuels, jusqu'au développement de la culture matérielle et personnelle, à mesure que les jeunes quittent l'attitude plus indifférente pour rejoindre les groupes caractérisés par une religiosité plus prononcée signifie, que la religion est pour les jeunes enquêtés un facteur qui engage l'homme dans le vie économique, sociale et qui amène le développement personnel.

Les conclusions ci-dessus se rapportent aux jeunes ayant une attitude déterminée face à la foi, à ceux qui prennent part à la catéchèse. Ils n'ont du reste pas d'expérience propre dans le domaine du travail professionnel, ce qui fait que l'on ne peut, sans analyse supplémentaire, reporter les conclusions gagnées aux jeunes, qui ont une manière différente de voir au sujet de la foi, ou à ceux qui sont engagés dans une autre idéologie. Ces conclusions ne peuvent aussi avoir trait à ceux qui exercent déjà telle ou autre profession.

E. Formicki